
O savjesti

“Da bih se osjetio nepravednim, potrebno je da se mjerim beskonačnim”, pisao je Emmanuel Levinas. Čovjek ne zna da li je i, ako jest, koliko je nepravedan, osim ako se izloži mjerilu izvan sebe samoga. Mnoštvo je mjera kojima čovjek može mjeriti samoga sebe. Neke su u njemu, a neke izvan njega. No, kad je riječ o pravdi i nepravdi, nitko ne može biti samome sebi mjerilo. Nitko nije mjera pravde. Čovjek se od početka moderne rado misli terminima autonomije, shvaća se kao biće koje samom sebi daje zakone. No, minimum pravde traži da subjekt nije iznad nje. Subjekt se mjeri mjerilima pravde. Inače bi pojedinac istovremeno bio i unutar i izvan zahtjeva pravednosti. Njegova bi se suverenost pokazivala na granici na kojoj on određuje i to hoće li se mjeriti kao i mjeru samu. Pojedinac bi tako bio mišljen kao suveren s pravom suspenzije pravednosti. No, tada više ne bi funkcionirala pravednost. Pojedinac bi bio podložan njezinim mjerilima samo kada bi on htio i koliko bi htio. Pravednost, međutim, postoji samo ako je iznad pojedinca i ako joj je pojedinac apsolutno podređen. Subjekt se ne mjeri sobom samim. Kada bi to činio, nikada se ne bi osjetio nepravednim.

No, zašto bi se čovjek uopće trebao ili htio osjećati nepravednim? Nije li to sasvim nesvakidašnja i neprimjerena želja? Ne krije li se u čovjeku od početka volja da se osjeća pravednim? I ne ulaže li on truda da se upravo tako osjeća pred društvom koje ne može izbjeći, pred Bogom, ako vjeruje da ga ima i da on poznaje njegova djela i namisli, i pred sobom samim? Da, ovdje upravo valja naslutiti onaj filozofski živac koji se pojavio sa Sokratom i koji nakon njega više nije nestao iz zapadnoga mišljenja. Znam da ne znam. Ako ne znam, potrebno je propitati se. Ne znam da li sam pravedan. A ako ne znam, potrebno je istražiti. No, za otkriće vlastite nepravednosti, misli Levinas, nije više dovoljna ljudska mjera. Potrebna je druga. Mjera beskonačnoga. Beskonačno je ono što ide dalje od mojih obzora. Beskonačno ne mogu apsorbirati, preuzeti, posvojiti. Ono izmiče mojoj vladavini. No, u principu i svaki drugi čovjek izmiče mome znanju i mojoj moći. Nitko nije po mojoj mjeri i svaki čovjek izmiče mojim mjerilima.

Beskonačno i drugi tako postaju mjerilima moje nepravедnosti. Kako se to pokazuje? Pred licem drugoga i pred Beskonačnim. Jedan od načina pojavljivanja beskonačnoga je i savjest.

No, dočim se dotaknemo savjesti, mi smo pred velikom nepoznanicom unatoč našem površnom uvjerenju da znamo o čemu je riječ kada o njoj govorimo. I odjednom smo i pred poljem različitih interpretacija. Gdje postoji mnogo interpretacija, fenomen nije jasniji. Složeniji je. Savjest je, u svom temeljnom pojavljivanju, glas. Njezin glas je doduše nečujan, ali svejedno govori. Nečujan je, ali ga svejedno čujem, prepoznajem i razumijem. Nijem je, ali sasvim jasno daje do znanja. Glas savjesti je jedini glas koji, dočim se javi, savršeno razumijem.

Nije poteškoća znati što savjest hoće. Savjest je vrlo precizna. No, poteškoća je s glasom samim. Ima li svatko savjest? I govori li ona svakome isto? I otkriva li ona zajednički moralni kôd čovječanstva? Mi bismo rado povjerovali u to. I to bi uistinu bilo od velike koristi. Svatko bi u sebi imao glas koji govori isto. Savjest bi bila zajedničko i univerzalno obilježje čovjeka. I bila bi mjesto na kojem je svatko izložen istim univerzalnim zahtjevima. No, savjest ipak nije tako jednostavni fenomen.

Glas savjesti, tako je davno pisao M. Heidegger, pogađa onoga koji hoće biti vraćen natrag iz izgubljenosti, onoga koji hoće imati savjest. To je važno uočiti u vremenu kada se svatko poziva na svoju savjest samo da bi se iza nje skrio. Savjest koja me čini nepravедnim pred licem pravde i pred licem Beskonačnoga, sada se sve češće i sve jasnije pojavljuje kao glas koji me čini pravедnim i opravdanim pred drugima. Društvo koje se obvezalo na poštivanje tuđe savjesti, ujedno je i društvo koje se ne odvažuje ništa reći ni o savjesti ni o njezinu odgoju. Iz straha da govor o savjesti poprimi ton jedne interpretacije, a posebno iz podzemnoga straha da se u govoru o savjesti ne načuje kršćanski prizvuk, radije se i savjest, njezin odgoj i njezino shvaćanje prepušta pojedincu. Društvo pretpostavlja da svatko ima savjest i da je ona nedodirljiva. No, ono je postalo nemoćno pred pitanjem postoji li ispravna savjest i po čemu se razlikuje od krive kao i pred pitanjima kako se savjest može odgajati. Društvo se tih pitanja odreklo. Ona su prepuštena pojedincu.

Sokrat nije tako mislio. Sokrat je živio u dubokom uvjerenju kako je savjest glas koji se javlja samo njemu. On je bio uvjeren da samo on čuje takav glas. Smatrao ga je Božjim glasom i uz to je smatrao da ga mora slušati. Platon ga u *Sokratovoj obrani* pušta da kaže kako bi bilo strašno ako bi glas govorio, a on mu ne bi bio poslušan. No naše vrijeme nas je naučilo da je najlakše ušutkati vlastitu savjest. I ovdje je Heideggerova oštroumnost važna. Savjest je neodvojiva od volje pojedinca da ima savjest. To je ono isto što je

Sokrat pojašnjavao svojom poslušnošću savjesti. Htjeti imati savjest, znači odlučiti se biti joj poslušan. Drugim riječima, najprije se moram odlučiti za savjest, za poslušnost njezinu glasu, a tek onda ona može funkcionirati.

"Ako se savjest, prema prevladavajućem modernom shvaćanju, ograniči u subjektivni okvir, u koji se smješta religiju i moral, onda krizi Zapada nema lijeka, a Europa je osuđena na nazadovanje. Ako se, naprotiv, savjest otkrije kao mjesto slušanja istine i dobra, mjesto odgovornosti pred Bogom i braćom ljudima, što je protiv svake diktature, onda ima nade za budućnost." Ovo su dvije rečenice Benedikta XVI. o savjesti izgovorene za njegova posjeta Hrvatskoj. Pri koncu govora u Hrvatskom narodnom kazalištu spomenut će još i oblikovanje savjesti. Nekoliko kratkih rečenica koje naoko ponavljaju poznato. Pa ipak, ovo nije malo. Europa je učinila sve da savjest ostane izvan sukoba i razračunavanja. Mjesta sukoba rješavaju se izbjegavanjem sukoba. Tamo gdje bi se mogao dogoditi priziv na prigovor savjesti, država jamči slobodu pojedincu. No, savjest je smještena pod obzor subjektivnosti. To se nije dogodilo ni slučajno ni naglo. Proces je trajao dugo. Kulminirao je u Heideggerovu shvaćanju savjesti kao glas koji iz daleke i zaboravljene dubine poziva čovjeka na autentični život. Ne poziva ga nitko izvana. Tà kako bi ga netko izvana mogao tako dobro poznavati? Čovjek je pozvan iznutra. To što poziv djeluje blisko i nepoznato, samo odaje stanje u kojem se čovjek nalazi. Izgubljen je u prosječnosti i u svakidašnjici. Autentična ga mogućnost poziva nijemim glasom. Od Heideggerova *Bitka i vremena* zapadni je čovjek sve više naginjao u savjesti čuti autentični glas svoga bitka. Autentičnost se tako nametnula i kao temeljna i zadnja kategorija samoshvaćanja zapadnoga čovjeka. Pa ipak, shvaćanje se savjesti kao glasa koji poziva na autentično postojanje, nije dugo zadržalo neupitnim.

Savjest kao svjedok autentičnosti u pitanje je postavila Heideggerova učenica Hannah Arendt, i to nakon užasa rata i nakon što je u Jeruzalemu pratila suđenje Eichmannu. Arendt se među rijetkima odvažila otvoriti oči i reći što vidi. Očekivala je kao i mnogi drugi da će se na suđenju Eichmannu naći pred monstrumom, demonski iskrivljenim bićem, zločincem opijenim mržnjom. No, ono što je pred sobom imala, bilo je tako banalno i površno. Gledala je čovjeka koji nije mrzio, ali nije bio u stanju ni imati sućuti, čovjeka koji je svoj posao obavljao tako da je pazio na to kako bi *Führer* mogao biti zadovoljan njegovim odlukama, čovjeka koji je neprestano ponavljao kako je volja *Führera* bila na razini zakona. Promatrala je čovjeka koji je imao moć odlučivanja o životu i smrti, a nije bio u stanju oblikovati vlastito mišljenje ili izreći svoje emocije, a da ne upadne u fraze i klišeje. Hannah Arendt će imenovati banalnošću

zla ono što je vidjela na Eichmannu. No, pitanje savjesti će u svojoj svojoj oštirini izići na vidjelo već i pred pitanjima šutljive većine u Njemačkoj koja je nijemo i bez grižnje savjesti pristala na Hitlerove zločine. Savjest im nije bila prepreka. Savjest im nije prigovarala. Kako se to moglo dogoditi? Savjest je, čini se, uistinu organ koji se ravna prema nekoj izvanjskoj instanci. No, ona može biti i demonska i tiranska i većinska i medijska i subverzivna ...

Ovdje se sluti opasnost smještanja savjesti samo u nutrinu, u subjektivnost. Ona je tamo naoko zaštićenija od podređenosti tiraninu, ali budući da nije više u dodiru s ničim iznad i izvan sebe, lak je plijen zavodljivosti i straha. Opasnost nije samo u tome što čovjek u nutрини ne mora uopće susresti Boga. Iza maske slobode i nedodirljivosti savjesti, krije se velika opasnost lake izgubljenosti.

Savjest više nije automatski prihvaćena kao Božji glas u čovjeku, kako to tvrdi II. vatikanski koncil. No savjest to može biti. Potrebno je, međutim, svoj život oblikovati iz odnosa s Bogom. Tek tada i savjest postaje kanal njegova glasa. Bog se ne nameće, ali otvara prostor za mogući odnos u slobodi.

Ako Papa opaža opasnost savjesti zatvorene u subjektivnost, znači da crpi lekciju iz povijesti. Tko je zatvoren u svoju subjektivnost, vrlo subjektivno će otvoriti vrata svakom glasu koji mu zvuči dovoljno sugestivno. Europi trebaju jaki ljudi, ljudi koje se neće moći lako podvrći hirovima, zavodljivostima, pritiscima ili užitku. No, to se ne postiže ni lako ni brzo. To da svaki čovjek ima savjest, još uvijek ne znači da po njoj i živi.

Kierkegaard je na jednome mjestu u dnevniku pisao kako "se govori o tom da svaki čovjek ima savjest i kako se to pretpostavlja. Pa ipak, veli dalje, nema ni jednoga umijeća (ni tjelesnoga, kao što je ples, pjevanje i slično, ni duhovnoga, kao što je mišljenje i slično) koje bi zahtijevalo tako dugu i napornu školu prije nego bi čovjek zapravo mogao reći da ima savjest. Kao što se zlato u čistom stanju nalazi pomiješano sa svakojakim neplemenitim i nejednako vrijednim dijelovima, tako stoji i sa savješću u neposrednom stanju. Na sebi ima dijelove koji su upravo suprotnost savjesti". Benedikt XVI. se razumije u savjest. I razumio je zapadnu igru oko savjesti. Ne dokida je borbom protiv Boga ili borbom protiv religioznih interpretacija. Smješta je u subjektivnost, prepušta njezino shvaćanje i njezin odgoj pojedincu i tako je čini nevažnom. Poštivana i zaštićena Ustavom, a u zbilji sasvim beznačajna. Pa ipak, ovaj Papa ne odustaje od poziva čovjeku da iskorači izvan sebe i svoj život oblikuje iz odnosa s Beskonačnim. I u ovome je Benedikt velik. Tako govori samo onaj tko se izložio riziku da pred Beskonačnim otkrije svoju nepravdu.

Ante Vučković